

Jarosław Ławski

Uniwersytet w Białymstoku

Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód”

ORCID: 0000-0002-1167-5041

ROMANTYZM INDUSTRIALNY: XIX STULECIE I POSTĘP CYWILIZACYJNY. PYTANIA, ODPOWIEDZI, PROJEKT

1.

Przynajmniej od XV wieku przyspieszający z każdym stuleciem rozwój nauki i idący za nim progres technologiczny budziły zarówno zainteresowanie, jak i niepokój pisarzy, artystów. Skromnie rzecz określając, aż do wieku XVIII, do Rewolucji Francuskiej i serii odkryć oraz wynalazków, zmieniających wkrótce potem świat, ów niepokój i owa ciekawość przejawiały się w ramie kulturowo-cywilizacyjnej, w której wciąż pierwszeństwo w poznawaniu i określaniu sensu świata, znaczenia odkryć i wynalazków należało do religii, metafizyki lub religijnej heterodoksji (to ostatnie w stopniu dość znikomym, *vide*: alchemia).

Dopiero XVII- i XVIII-wieczne badania z użyciem mikroskopu i teleskopu, rozwój astronomii, zainteresowanie elektrycznością, prace nad silnikiem parowym, loty balonem, które pokonały siłę grawitacji, prace Newtona i Franklina oraz dziesiątek mniej dziś eksponowanych, a zasłużonych eksperymentatorów, odkrywców i badaczy, czasem w najlepszym tego słowa znaczeniu dyletantów i entuzjastów nauki, zrewolucjonizowały patrzenie na świat. Poza wymiarem religijnym odkryto w nim inny porządek: immanentny, autonomiczny, eksplodujący postępem: naukowo-technologiczno-cywilizacyjny¹. Za jego odkryciem poszły

¹ Zob. na ten temat: A. Czajkowska, „Poeci uczeni”. *Związki nauki i literatury w twórczości romantyków*, Częstochowa 2016; I. Berlin, *Korzenie romantyzmu. Wykłady mellonowskie w zakresie sztuk pięknych* wygłoszone w Narodowej Galerii Sztuki w Waszyngtonie, red. H. Hardy,

zmiany społeczne, urbanizacja, uprzemysłowienie i industrializacja, budzące fascynację i przerażenie twórczych elit (pisarzy, artystów, uczonych, arystokracji) i szerokich mas (rewolucja, luddyci, socjalizm utopijny, utopie filozoficzno-literackie). Przestrzenie (w dal i w głąb – lunetą i mikroskopem) poszerzające sfery poznania (wszechświat, mikroświaty niewidoczne okiem), wzrastający postęp technologiczny (silnik, koleje, urządzenia fabryczne, technologie wojskowe) i towarzysząca im zmiana społeczna wydzwignęły pytanie o kierunek zmian w świecie do rzędu kwestii pierwszoplanowych.

Tak z oświeceniowej rewolty zrodzi się wiek XIX: już to antyświeceniowo nastawiony, poszukujący Absolutu, metafizyczny, już to próbujący łączyć niebo i ziemię, immanencję cywilizacji z transcendencją, postęp z doskonaleniem duchowym. Znakomity filozof niemiecki Gotthilf Heinrich von Schubert (1780–1860) w słynnej pracy pod tytułem *Nocna strona przyrodoznawstwa* (*Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft*, Drezno 1808) usiłował – podobnie jak wielu myślicieli „romantycznych” – nadać swej wizji przyrody i rozwoju człowieka wymiar teleologiczny, celowościowy: „Głównym przedmiotem mojej pracy – pisał – będą zatem: najdawniejszy stosunek człowieka do przyrody, żywa harmonia jednostki z całością, związek obecnego istnienia z istnieniem wyższym, a także to, w jaki sposób załazek nowego, przyszłego życia stopniowo rozwija się pośród życia obecnego”². Zdaniem Schuberta, każda chwila obecnego życia natury tworzy, wypracowuje formy wyższe istnienia, tym samym – lepsze.

Nie było to oczywiste dla myślicieli takich nawet, którzy jak najobficiej korzystali z dorobku von Schuberta. Jednym z nich był w młodości reprezentant kolejnego pokolenia – parafrazujący fragmenty dzieł Niemca – Maurycy Mochnacki (1803–1834), który w wyniku własnych doświadczeń błyskawicznie doszedł na emigracji do odrzucenia lekcji, jaką była dlań idealistyczna myśl niemiecka. Najpierw jednak skonstruował za pomocą wyobraźni wysublimowany obraz procesu postępu duchowego odbywającego się w łańcuchu bytów tworzących przyrodę.

przeł. A. Bartkiewicz, Poznań 2004; P. Urbanowicz, *Elektryczny romantyzm. Nauka o elektryczności a literatura i filozofia polska pierwszej połowy XIX wieku*, Toruń 2024; T. Sobieraj, *Uczony i nauka*, [w:] „Przegląd Tygodniowy” 1866–1876, Seria I: *Pozytywiści, idee, programy*, Tom 1: *Obraz człowieka*, Część 2, red. A. Janicka, współpraca red. A. Kowalczykowa, Ł. Zabielski, Białystok 2019, s. 155–162, 163–283; R. Holmes, *Wiek cudów. Jak odkrywano piękno i grozę nauki*, przeł. E. Morycińska-Dzius, Warszawa 2010; M. Okulicz-Kozaryn, *Naukowość utajona? Konsekwencje scjentyzmu w literaturze Młodej Polski*, Poznań 2013; *Wokół romantyzmu*, wybór, wstęp i oprac. T. Waszak, Ł. Żyliński, Poznań 2016; *Postacie i motywy faustyczne w literaturze polskiej*, t. 1–2, red. H. Krukowska, J. Ławski, Białystok 1999–2001.

² G. H. von Schubert, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, przekł. K. Krzemień-Ojak, wstęp S. Dietzsch, A. Bonchino, przypisy Ł. Krzemień-Ojak, S. Dietzsch, wprowadzenie, oprac. tekstu i red. J. Ławski, Białystok 2015, s. 79–80.

Pisał o tym postępie z pewną ambiwalencją, z niepoślednią obawą o dekompozycję obrazu człowieka, jaka dokonuje się w XIX wieku za sprawą naukowej specjalizacji. Był w tym opisie dosadny, wręcz depresyjny:

Rzućmy okiem na dzisiejszą statystykę nauk. Co za ogromne drzewo wzrosło z pierwotnego szczepu! Jak wybujało, jak się rozgałęziło! Jak szeroko teraz ziemię zalega cieniem swoim! I coraz to nowe puszcza odrosłe. Ledwo nie codziennie, w porządku wiadomości naszych mnoży się liczba działów i mnożyć się nie przestaje. A za lat sto, za lat dwieście, któż wie, czy potomkowie nasi przez całe życie swoje do szkół, jako żaki, chodzić nie będą musieli dla nauczania się, przynajmniej z rejestru abecedowego, nazwisk tylu umiejętności, tylą rozmaitymi pochrzczonych tytułami? Każdą rzecz radzi byśmy obrócić w umiejętność, z lada fraszki stworzyć naukę. Cóż z tego, kiedy w tym wszystko się z szczerzej istoty wytrawia, wszystko na wierzch wychodzi!... Jakże wyrozumieć naturę umysłu publicznego, gdzie nic nie ma, ani gruntu pod sobą, ani wewnątrz ujęcia? Cóż wreszcie wyrozumieć z blichtrów w mowie i pisaniu?... Przedtem któż by był pomyślał, że na przykład o samej sztuce kucia koni albo o zaprawie mularskiej i cementach będziemy mieli liczne pisma, uczone wywody i ledwo nie całą literaturę? – Inaczej to kiedyś bywało. Ludzie nie tak wiele pisali o budowlach i cementach, a trwalsze, ozdobiętsze stawiali gmachy. Skądże to pochodzi? Dlaczego pamiątki stare taką okazałością jaśnieją? (*O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym*, Warszawa 1830)³.

Spisane jeszcze w Warszawie rozpoznania Mochnacki mógł potem – jako przywierający głodem popowstaniowy emigrant – skonfrontować z obrazem cywilizacji w samym jej centrum, we Francji – na paryskim bruku. O Niemcach i ich filozofach natury myślał już wówczas z dystansem (auto)ironisty:

Dodać tu należy, że mędracy niemieccy rzadko kiedy kończą, co zaczną. I tak filozofia natury, jeden z owych cudownych, zachwycających romansów, które wślawiły Schellinga, które mu takich uczniów, jak Steffens i Goerres, zjednały, zatrzęsłszy prawie z gruntu całe Niemcy, umarła jeszcze za życia swego autora. Oderwane materie, tak namiętnie traktowane, oszukują entuzjazm. Cóż dalej powiedzieć o takim dziele, jakim jest *Die Phaenomenologie des Geistes* Hegla? – Mnie się zdaje, że łatwiej rewolucje zrobić jak je zrozumieć (*O rewolucji w Niemczech*, „Pamiętnik Emigracji” 6 VI 1833)⁴.

³ M. Mochnacki, *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym*, Warszawa 1830, cyt. za: tegoż, *Po-ezja i czyn. Wybór pism*, wybrał, wstępem i przypisami opatrzył S. Pieróg, Warszawa 1987, s. 271. Zob. A. O. Lovejoy, *Wielki łańcuch bytu. Studium historii pewnej idei*, przeł. A. Przybysławski, Gdańsk 2009.

⁴ M. Mochnacki, *O rewolucji w Niemczech*, „Pamiętnik Emigracji”, 6 VI 1833, cyt. za: tamże, s. 508.

Krętą drogę od pięknoduchowskiej spirytualizacji i uduchowionej idealizacji, natchnionej teleologizacji natury, dokonywanej z podszeptów filozofów głównie niemieckich, do filozofii czynu (rewolucji, przemiany społecznej, apologii nauki) przeszedł niejeden europejski romantyk⁵.

Czy więc istniał lub powstał romantyzm, który można nazwać „industrialnym”? Nie i tak! Nie, bowiem formuła „romantyzmu industrialnego” opisuje tylko pewien rodzaj relacji między „ja” romantycznym (złożonym, koniecznie z komponentem duchowym) a jednym z aspektów zmieniającego się świata – aspektem cywilizacyjnym. Równie dobrze – ustanawiając tę relację – moglibyśmy mówić o romantyzmie urbanistycznym, technologicznym, scjentystycznym.

Tak, bo jest to formuła scalająca wszystkie wymienione formy niepokoju cywilizacyjnego. Po prostu formuła uogólniająca. Istnieje wiele „odpowiedzi” na pytanie o naturę relacji „ja” romantycznego oraz pragmatycznej cywilizacji schyłku XVIII i pierwszej połowy XIX wieku: od geognozji i idealistycznej filozofii natury⁶ po utopie przyszłości i katastrofizm dziewiętnastowieczny⁷. Zgromadzone w tej książce prace punktowo pokazują zarówno źródła, jak i konsekwencje romantycznej – pełnej ambiwalencji – fascynacji industrializacją, cywilizacją we wszystkich jej przejawach: pięknych i groźnych. Pokazują też narodziny nowego piękna: piękna, które zapisuje świat wczesnej nowoczesności, świat cywilizacyjnie przeorany, autonomizujący się wobec natury w procesach technologizacji, urbanizacji, industrializacji i scjentycyzacji.

Nie można jednak na ich podstawie powiedzieć, że to, co cywilizacyjne, naukowe i industrialne, podporządkowało sobie w pierwszej połowie stulecia to, co duchowe, co konstytuuje „ja” romantyczne. Wręcz odwrotnie: wprawdzie postęp cywilizacyjny intensyfikuje życie wewnętrzne romantyków, ale w odpowiedzi na ów impuls usiłują oni spirytualizować cywilizację, postęp, wręcz mistycyzują go, wpisując nadto w różnie zaprojektowane figury zmiany polityczno-społecznej dokonującej się w skali globalnej⁸.

⁵ Por. także refleksję o romantyzmie amerykańskim: M. Wilczyński, *Romantyzm polski i amerykański w perspektywie porównawczej*, Seria Naukowo-Literacka „Prelekcje Mistrzów”, T. XXIII, red. J. Ławski, Białystok 2022.

⁶ Zob. A. Bonchino, *Od praoceanu do łez natury. Baader i Schubert między romantyzmem freiburskim a drezdeńskim (1788–1808)*, [w:] G. H. von Schubert, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, dz. cyt., s. 23–44; J. Włodarczyk, *Wszystkie światy równoległe. Historia astronomii a historia literatury*, [w:] *Poezja i astronomia*, red. B. Burdziej, G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 2006, s. 3–24; *Nieskończoność: badania interdyscyplinarne. Studia*, red. M. Saganiak, A. Kozłowska, D. Suleja, Warszawa 2017.

⁷ J. Fiećko, „Historie przyszłości” Mickiewicza i kwestia dystopii, „Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo” 2014, nr 4, s. 333–344.

⁸ Zob. M. Rudkowska, *Rany Europy: Józef Ignacy Kraszewski i Stefan Buszczyński w sporach o kondycję cywilizacji europejskiej*, „Wiek XIX” R. VIII (2015), s. 411–425.

Co widać nawet w towianistycznym IV Kursie prelekcji Mickiewicza w Collège de France⁹.

„Romantyzm industrialny” nie jest ściśle wyodrębnionym subnurtom, odmianą romantyzmu, lecz jedną z relacji, rodzących niepokojące pytania i odpowiedzi, w jakie wikłał „ja” romantyczne wiek elektryczności, pary i dagerotypu.

2.

Twórcy projektu poświęconego „romantyzmowi industrialnemu” za punkt wyjścia obrali szeroką gamę zagadnień badawczych, spośród których tylko część została podjęta przez uczestników prac. Były to następujące – w szerszym ich ujęciu – kwestie:

- Przemysł, technika, technologie jako temat literatury lat 1795–1864.
- Geologia, górnictwo, Śląsk jako temat artystyczny w owych latach.
- Przestrzenie industrialne – przestrzenie sielskie i dzikie: kontrasty, odbicia.
- Człowiek epoki industrialnych przekształceń i przemian: artystyczne konterfekty.
- Industrialne pejzaże Zachodu, Ameryki, europejskiego Wschodu: portret epoki.
- Zindustrializowany świat i jego wyobrażenia wobec pytania o Boga.
- Narodziny megapolisi, metropolii, aglomeracji – literackie obrazy.
- Literackie obrazy natury ujarzmionej przez cywilizację.
- Filozoficzne ujęcia przemian epoki i ich wpływ na sztukę i literaturę.
- Od Staszica – przez Pola – po Glogera: geologia, geognozja, geografia – interferencje.
- Idea antropocenu w świetle literatury XIX-wiecznej *et vice versa*.
- Wrażliwość ekologiczna: narodziny w epoce romantycznej: kontekst industrialny.
- Romantyczne ucieczki i powroty do natury¹⁰.

Projekt realizowany był w latach 2022–2024, a jego kulminacyjnym wydarzeniem było dwudniowe – 27–28 października 2023 r. – sympozjum w Pałacu

⁹ Zob. A. Mickiewicz, *Wykład IX*, [Wtorek] 12 marca 1844, [w:] tegoż, *Dzieła*. Wydanie Rocznikowe 1795–1998, t. XI: *Literatura słowiańska. Kurs czwarty*, przeł. L. Płoszewski, oprac. J. Maślanka, s. 112–115 (o upadku Grecji, przyszłości Francji, francuskim duchu wojskowym, „materialnej wartości Polski”).

¹⁰ Cyt. za: *Konferencja naukowa „Romantyzm industrialny. Artystyczne przeobrażenia obrazu świata: 1795–1864. Człowiek – technika – natura”*. Program, red. J. Ławski, M. Burzka-Janik, oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok–Opole 2023, s. 5.

w Rybnej koło Tarnowskich Gór pod nazwą „Romantyzm industrialny. Artystyczne przeobrażenia świata: 1795–1864. Człowiek – technika – natura”. Jego organizatorami były: Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód” z Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, Katedra Historii Literatury, Komparatystyki i Antropologii Literackiej Instytutu Nauk o Literaturze Uniwersytetu Opolskiego, Pałac w Rybnej i Dział Badań Filologiczno-Bibliograficznych Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku¹¹. Nie była to pierwsza naukowa kooperacja białostocko-opolska i nie po raz pierwszy na miejsce obrad wybrano Rybną i Tarnowskie Góry¹².

Wyrazistym akcentem dopełniającym naukowe dyskusje była tym razem wizyta badaczy w zabytkowej Kopalni „Guido” w Zabrze, gdzie mogli pod ziemią na poziomie -320 metrów skonfrontować literacko-artystyczne wyobrażenia o pracy pod ziemią z własnym doświadczeniem egzystencjalno-kulturowym¹³. Inicjatorami industrilanego projektu byli, podobnie jak przy poprzednich tarnogórskich spotkaniach, dr Małgorzata Burzka-Janik (Uniwersytet Opolski) i prof. Jarosław Ławski (Uniwersytet w Białymstoku), badacze literatury XIX- i XX-wiecznej, w szczególności romantyzmu.

Entourage późnobarokowego pałacu okazał się znakomitą przestrzenią do refleksji o przemianach cywilizacyjnych i ich wpływie na kulturę XIX i XX stulecia. Efektem projektu i spotkania w Rybnej jest przedkładany tom, zawierający większość wygłoszonych naówczas tez, wystąpień, referatów¹⁴. Monografia ledwie dotyka problemu, który w Polsce dość dobrze zbadany został w odniesieniu do literatury tworzonej po 1864 roku, a dużo wątlej bywa reprezentowany w interpretacjach literatury oraz sztuki późnego Oświecenia i Romantyzmu. W planach twórców projektu pozostaje kontynuacja prac, jego uszczegółowione dopełnienie. Wypada wyrazić nadzieję, iż będzie ono możliwe w warunkach funkcjonowania nauki i kultury po 2023 roku, w dobie nowych – fascynujących i budzących lęki,

¹¹ Zob. M. Burzka-Janik, J. Ławski, *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Romantyzm industrialny”. Pałac w Rybnej–Zabrze, 27-28 października 2023 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 3/2024, s. 357–364.

¹² Zob. M. Burzka-Janik, *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Literackie podróże do wnętrza Ziemi. Wizje – idee – symbole”. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 2018/2, s. 381–387. Efektem dwu sesji są tomy: K. Krasinski, *Żywioły kultury, żywioły natury. Studia*, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok–Opole 2019; *Literackie podróże do wnętrza Ziemi. Studia*, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok–Opole 2020.

¹³ Zapis fotograficzny tego doświadczenia znajdziemy w *Aneksie* do tomu, który traktujemy jako integralną część monografii (i projektu).

¹⁴ Do tomu nie nadesłano następujących prac: dr hab. Dorota Sawicka, prof. IBL PAN, *Zarządzanie bagnem – po co komu?*; dr hab. Krzysztof Korotkich, prof. UwB, *Edward Żeligowski: świat w trakcie przemiany*.

a nawet przerażenie – zmian technologicznych (AI), cywilizacyjno-kulturowych, geopolitycznych i społecznych.

3.

Chciałbym podziękować osobom, bez wsparcia których realizacja badań w komfortowych warunkach, opublikowanie monografii oraz organizacja spotkania nie byłyby możliwe. W pierwszym rzędzie składam podziękowania *spiritus movens* projektu: Pani dr Małgorzacie Burzce-Janik (UO) oraz Dyrektorowi Pałacu w Rybnej, Panu Sebastianowi Markischowi, którzy zapewнили nam wspaniałe warunki do pracy naukowej. Wyrażam wdzięczność osobom, które bezinteresownie realizację projektu wsparły: Pani Dyrektor Beacie Zadykowicz z Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego, Panu prof. Markowi Piechocie z Uniwersytetu Śląskiego, Burmistrzowi Miasta Tarnowskie Góry, Panu Arkadiuszowi Czechowi, jak też sekretarzom Konferencji: Panu dr. Dariuszowi Piechocie (UwB) i Panu mgr. Jarosławowi Kujatowi (UO).

Dzięki Państwa wsparciu uniwersalny projekt badawczy, kulturowo-badawczy mógł zostać zrealizowany w jedynym tego rodzaju miejscu – na Śląsku, w Tarnowskich Górach, w Pałacu w Rybnej, w miejscu, gdzie zderzają się i łączą nauka i wyobraźnia, ekonomia i sztuka, barok i nowoczesność.

Elk, 16 lutego 2025 r.

Bibliografia

- Berlin I., *Korzenie romantyzmu. Wykłady mellonowskie w zakresie sztuk pięknych wygłoszone w Narodowej Galerii Sztuki w Waszyngtonie*, red. H. Hardy, przeł. A. Bartkowicz, Poznań 2004.
- Bonchino A., *Od praoceanu do łez natury. Baader i Schubert między romantyzmem freiburskim a drezdeńskim (1788–1808)*, [w:] G. H. von Schubert, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, przeł. K. Krzemień-Ojak, wstęp S. Dietzsch, A. Bonchino, przypisy Ł. Krzemień-Ojak, S. Dietzsch, wprowadzenie, oprac. tekstu i red. J. Ławski, Białystok 2015.
- Burzka-Janik M., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Literackie podróże do wnętrza Ziemi. Wizje – idee – symbole”. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 2/2018.
- Burzka-Janik M., Ławski J., *Ogólnopolska Konferencja Naukowa „Romantyzm industrialny”. Pałac w Rybnej-Zabrze, 27–28 października 2023 r. Sprawozdanie*, „Bibliotekarz Podlaski” 3/2024.

- Czajkowska A., „*Poeci uczeni*”. *Związki nauki i literatury w twórczości romantyków*, Częstochowa 2016.
- Fiećko J., „*Historie przyszłości*” Mickiewicza i kwestia dystopii, „*Prace Filologiczne. Literaturoznawstwo*” 2014, nr 4.
- Holmes R., *Wiek cudów. Jak odkrywano piękno i grozę nauki*, przeł. E. Morycińska-Dzius, Warszawa 2010.
- Konferencja naukowa „*Romantyzm industrialny. Artystyczne przeobrażenia obrazu świata: 1795–1864. Człowiek – technika – natura*”. Program, red. J. Ławski, M. Burzka-Janik, oprac. graf. E. Frymus-Dąbrowska, Białystok–Opole 2023.
- Krasiński. *Żywioły kultury, żywioły natury. Studia*, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok–Opole 2019.
- Literackie podróże do wnętrza Ziemi. Studia*, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok–Opole 2020.
- Mickiewicz A., *Wykład IX*, [Wtorek] 12 marca 1844, [w:] tegoż, *Dzieła*. Wydanie Rocznikowe 1798–1998, t. XI: *Literatura słowiańska. Kurs czwarty*, przeł. L. Płoszewski, oprac. J. Maślanka, Warszawa 1998.
- Mochnacki M., *O literaturze polskiej w wieku dziewiętnastym*, Warszawa 1830.
- Mochnacki M., *O rewolucji w Niemczech*, „*Pamiętnik Emigracji*”, 6 VI 1833.
- Mochnacki M., *Poezja i czyn. Wybór pism*, wybrał, wstępem i przypisami opatrzył S. Pieróg, Warszawa 1987.
- Nieskończoność: badania interdyscyplinarne. Studia*, red. M. Saganiak, A. Kozłowska, D. Suleja, Warszawa 2017.
- Okulicz-Kozaryn M., *Naukowość utajona? Konsekwencje scjentyzmu w literaturze Młodej Polski*, Poznań 2013.
- Postacie i motywy faustyczne w literaturze polskiej. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Białystok 23–26 października 1997 r.*, t. 1–2, red. H. Krukowska, J. Ławski, Białystok 1999–2001.
- Rudkowska M., *Rany Europy: Józef Ignacy Kraszewski i Stefan Buszczyński w sporach o kondycję cywilizacji europejskiej*, „*Wiek XIX*” R. VIII (2015), s. 411–425.
- Ruskin J., *Selected Writings*, Oxford 2009.
- Schubert G. H. von, *Nocna strona przyrodoznawstwa*, przeł. K. Krzemień-Ojak, wstęp S. Dietzsch, A. Bonchino, przypisy Ł. Krzemień-Ojak, S. Dietzsch, wprowadzenie, oprac. tekstu i red. J. Ławski, Białystok 2015.
- Sobieraj T., *Uczony i nauka*, [w:] „*Przegląd Tygodniowy*” 1866–1876, Seria I: *Pozytywiści, idee, programy*, Tom 1: *Obraz człowieka*, Część 2, red. A. Janicka, współpraca red. A. Kowalczykowa, Ł. Zabielski, Białystok 2019.
- Tomasik W., *Ikona nowoczesności. Kolej w literaturze polskiej*, Toruń 2015.
- Urbanowicz P., *Elektryczny romantyzm. Nauka o elektryczności a literatura i filozofia polska pierwszej połowy XIX wieku*, Toruń 2024.
- Wilczyński M., *Romantyzm polski i amerykański w perspektywie porównawczej*, Seria Naukowo-Literacka „*Prelekcje Mistrzów*”, T. XXIII, red. J. Ławski, Białystok 2022.

Włodarczyk J., *Wszechświaty równoległe. Historia astronomii a historia literatury*, [w:] *Poezja i astronomia*, red. B. Burdziej, G. Halkiewicz-Sojak, Toruń 2006.

Wokół romantyzmu, wybór, wstęp i oprac. T. Waszak, L. Żyliński, Poznań 2016.

Jarosław Ławski

University of Białystok

INDUSTRIAL ROMANTICISM: THE 19TH CENTURY AND THE CIVILISATIONAL PROGRESS. QUESTIONS, ANSWERS, THE PROJECT.

Summary

The article is the introduction to the monograph on industrial Romanticism and the influence of civilisational, technological, and scientific changes on literature and the arts. Research on the subject was conducted by a team of Romanticism theorists from the Universities in Białystok and in Opole. The research was summarised during the International Scientific Conference “Romantyzm industrialny. Artystyczne przeobrażenia obrazu świata: 1795–1864. Człowiek – technika – natura” [*Industrial Romanticism. The Artistic Transformations of the Image of the World: 1795–1864. Man – Technology – Nature*]. The conference was held in the Baroque Palace in Rybna in Silesia, which is the region where coal mining originated (the participants went underground to visit the historical mine “Guido” in Zabrze). The author emphasised that the monograph is only a starting point for further research on the influence of science, technology, and civilisational progress on the literature and art of the late Age of Enlightenment and Romanticism.

Key words: Romanticism, civilisational progress, industrialisation, conference, monograph.